

Éveit, hónapjait, napjait aprólékosan megtervezte, azt vallotta, hogy nincs nagyobb öröm, mint egy jól sikerült munkanap.

De mindhiába. A biológiai lét romlása, pusztulása magával hozta a szellemi pusztulást is. Elveszti *írni* és *olvasni* tudását, aztán gyötrelmes napi penzumok sokaságán át újra megtanul fogalmazni: ő, Németh László. Retteg a megvakulástól — aztán a fél látótereket illetően ez is bekövetkezik. Félíg öntudatlanul szökni próbál valahová. Többször is veszélybe kerül elkőborlásai során...

De ne folytassuk a köreset és annak következményei leírását, taglalását. Tudniillik a *sajnálattal*, az *együttérzés* emberi motívumainál igazából még nagyobb intenzitású az a *katarzist* kiváltó élmény, amely *ebből* a Németh László-i életpéldából sugárzik. Egy különleges elme saját lassú pusztulását figyelni és kommentálja. Halála előtt négy (!) évvel írja gyakorlófüzetébe a következőket: „Az írás szempontjából jó volt, hogy egy mély szünetjel [...] egyik napról a másikra véget vetett neki. Az életem azonban teljesen kifosztotta. Ez volt az egyetlen szenvedélyem. Szenvédély nélkül, üresen maradtam [...] Ember vagyok foglalkozás nélkül.”

De éppen az „ember”-ség titkos hatalma az, ami ennek az egyre reménytelenebbé váló küzdelemnek a legfőbb tanúsága lehet: Németh László súlyos betegségével és halálával is példát tudott mutatni az *élet* elviselésére: a folyvást szűkülő hatókörű, de a halál pillanatáig teljesen soha meg nem szűnő emberi akarat érvényesíthető erejére. (*TIT Komárom Megyei Szervezete* — Új Forrás, 1989.)

MONOSTORI IMRE

Mit jelent lengyelnek lenni?

KOVÁCS ISTVÁN „HAMUBAN CSILLAGLÓ GYÉMÁNT” C.
ESSZÉKÖTETÉRŐL

Magyarokban, magyar emberekben, némi fellengzősséggel mondhatnánk úgy is: a magyar nemzetben él valamiféle nehezen meghatározható rokonszenv minden iránt, ami lengyel. Ezt érzi, ezt tapasztalja csaknem mindenki kora gyermekségétől késő öregkoráig, akár kapcsolatba kerül lengyelekkel, akár nem.

„Természetes” jelenség — szólhatna közbe bárki, és a tájékozottabbak „okosan” még meg is toldhatnák: történelmi fejlődésünk hasonlóságának, rokonvonásainak „logikus” következménye mindez: a nyugati kereszténység egy időben történt fölvételéé, az egyidejű középkori regionális nagyhatalmi állásé, mely csak nagy ritkán csapott át rivalizálásból ellenségességbe. És persze, főként a szociológiailag a magyarhoz nagyon hasonló lengyel köznevelés modellértékű domináns szerepéé a lengyel társadalomfejlődésben.

Ez így gyanúsán szakszerűen hangzik, ám valószínűleg sok vonatkozásban az alaposabb történelmi vizsgálódás próbáját is kiállaná. Nem adna azonban semmiféle konkrét feleletet arra az alapkérdésre, hogy *milyenek* a

lengyelek? Azaz, milyen tulajdonságaik, jellegzetes karaktervonásaik alapján érezzük vagy véljük rokonszenvesnek őket? Másszóval, min, milyen valós történeti tényeken nyugszik *pozitív vélelmünk*? Nem arról van-e csupán szó, hogy a két társadalom vezető rétegének tipológiai hasonlatosságából eredeztethető mentalitásra, stílusra, beidegződésekre, értékpreferenciákra ismerünk-e rá — némileg eltérő kontextusban és szintéren — ösztönösen, hol „rosszabb”, hol „jobb” variánsokban? Vagyis, ha kissé magunkba mélyedünk, vajon nem válunk-e öntudatlanul valamiféle narcisztikus tükörjáték foglyaivá?

Sőt, ha ezt a kérdést becsületesen végiggondoljuk, még az is megfordulhat a fejünkben, hogy mindezekon túl nem működik-e egymásról való vélekedésünkben egy eleve pozitív attitűd, vagyis végső soron vajon nem valamínő fordított *előítéllet*l van-e dolgunk, mely jellegét és törvényszerűségeit tekintve *nagyon hasonló* ahhoz a ressentimenthoz, amit például, akarva-akaratlanul a románság, a román történelemfejlődés iránt érzünk — ellenkező előjellel?

Ilyen és ezekhez hasonló gondolatok sorjáztak agyamban, miközben Kovács István „Hamuban csillagló gyémánt” c. esszégyűjteményét olvastam. És itt rögtön igazat kell adnom a szerzőnek, aki „Vallomás élőszóban elbeszélve” című bevezető esszéjében saját eszmélkedése történetébe, szellemi és érzelmi fejlődésének ívébe ágyazta a lengyelekhez való viszonyát. Ezzel mintegy jelezte, ez szerinte mélyen személyes ügy, ha úgy tetszik, magánviszony: mindenkinek magának kell kialakítania, ha nem akar megrekedni a közhelyeknél! De tegyük tüstént hozzá, a személyességen túl közérdeklődésre is joggal tarthat számot, hiszen éppen azt szeretné megértetni velünk, amire magunk is a legkíváncsibbak vagyunk: milyenek a lengyelek, miért olyanok, amilyenek, és főként, számunkra miért *különösen* fontosak?

Mert tegyük kezünket a szívünkre: néhány jól csengő közhelynél és fél tucat, valóban közismert névnel aligha tudnánk többet mondani, ha ezt a kérdést nekünk szegeznék.

Kovács István épp ezt a közhelyekből, sztereotípiákból, pozitív toposzokból összesűrűsödő jótékony homályt akarja eloszlatni, amikor kötete első részében kirándulásra invitál bennünket a lengyel történelem korai századaiba. A közelmúltban megjelent lengyel történeti munkák legjavának kritikai elemzésével sorra megeleveníti *Ferdeszájú Boleszló* (Boleslav Krzywousty), *Becsületes Henrik* (Henryk Pravy), majd *Nagy Kázmér* országlásait, a lengyel középhatalom kialakulását, megszilárdulását, ill. a feudális széttagoltság kezdetét, s az anarchia elhatalmasodását. Sokszínű, árnyalt képet nyerhetünk a gazdasági élet fejlődéséről, a városiasodás kezdeteiről, a polgárság erősödéséről, kiegyenlítő-egyensúlyozó szerepéről, a magyar történelemből is jól ismert klikkharocokról, sikeres hódításokról, s kínos vereségekről. S közben természetesen a minduntalan szembeötlő „magyar kapcsolatról”. Felbukkan Könyves Kálmán, II. István; II. Béla Árpád-házi királyaink neve, és — magától értetődően — a lengyel—magyar kapcsolatok két csúcspontját is megvilágítja a szerző: élvezetes oldalakat olvashatunk Nagy Kázmér és Károly Róbert együttműködéséről, ill. Nagy Lajos királyunk lengyel szempontból nem egyértelműen pozitív uralkodásáról.

Ezután következik a két nemzet legendáriumában joggal közel azonos súllyal jelenlevő Báthory István és kora értő elemzése — ismét a vonatkozó lengyel szakirodalom igényes megrostálásával. A szerzőnek néhány oldalon

sikerült megrajzolnia Lengyelország utolsó előtti nagy királyának politikai arcélét mindazon külső-belső konfliktusokkal és kihívásokkal együtt, amelyek részleges megoldásával-megválaszolásával Báthory maradandó nyomot hagyott a lengyel történelemben és nemzettudatban.

Külön — esszéértékű — recenziót szentel a szerző Sobieski János alakjának, a lengyel történelem utolsó európai súlyú uralkodójának (Bécs 1683-as felmentése ui. feltétlenül „európai” tett volt) ezúttal is egy fontos lengyel monográfia (Z. Wojcik műve) szakszerű ismertetésével. Érzésem szerint ebből (valamint a „Napóleon és a lengyelek” c. esszéből) hámozható ki leginkább a magyar—lengyel kapcsolatok egyik meghatározó tényezője, a kölcsönös rokonszenv és szolidaritás alapjául szolgáló *viszonylagos fejlettség* kategóriája. Pontosabban ennek legérzékletesebb megnyilvánulása, a mindkét ország társadalmifejlődésében, a civil társadalom kialakulásában s továbbélő hagyományában, máig kitapintható kezdeményeiben megőrzött sajátos *nemesi demokrácia* fogalma. Hiszen bárhogy is mérlegeljük, egyaránt ezen a „nemesi arany szabadságon” nyugodott Európa területileg második legnagyobb hatalma, a RZECZPOSPOLITA, ill. a napjainkig a magyar „politikacsinálás” bölcsőjének s egyszersmind legfontosabb fórumának tekinthető köznemesi meggyűlések gyakorlata. S tűnjék bár ez a kategória bármilyen törékenynek, akár önkényesnek is, azon mindenesetre elgondolkozhatunk, miért volt és maradt mind a lengyel, mind a magyar nemesség presztízse és életvitele modellértékű integrációs és asszimilációs tényező Nagy-Lengyelország és a történelmi Magyarország alsóbb néposztályai és nemzetiségei számára jóval azután is — tehát a Sobieski uralkodása után bekövetkező rohamos hanyatlás s többszöri felosztás, ill. a kossuthi „demokratikus mintaország” kettős monarchiabeli halvány utánzatának szétesése után —, hogy a gazdasági-politikai erőforrásait és eredeti dinamikáját jórészt elvesztette.

Itt, az előadást ezen pontján támadt egyedül bennem némi hiányérzet, noha e viszonylagos demokrácia legnagyobb hátulütőjét, a környező központosított, sőt autokratikus birodalmak elleni hatékony fellépést megakadályozó *liberum veto* szokásjogát — vagyis a nemesség partikuláris „citoyeni” érdekérvényesítését, az államérdek rovására lehetővé tevő intézményrendszert — plasztikusan elemezte a szerző. Elmaradt viszont annak érzékeltetése, hogy mindez számos vonatkozásban maga is *következmény*. Tudniillik azon keserű, de megkerülhetetlen tényé, hogy az oszmán-török birodalom korábbi európai térnyerésével a kontinens közepén áthaladó nagy kereskedelmi útvonalak fokozatosan veszítettek jelentőségükből, a korabeli világ gazdasági-politikai „centruma” a Mediterráneumról lassanként az Atlantikumra tevődött át, s Közép-Európa nemcsak gazdaságilag szorult „peremre”, hanem — Oroszország ellenállhatatlan felemelkedésével — „köztes-helyzetbe”, egyenesen harapófogóba került. E térség maga pedig valósággal hatalmi törésvonallá változott. E Bibó István és Szűcs Jenő nyomán oly jól ismert jelenség vázolása után pedig alighanem fölösleges emlékeztetnünk rá bárkit is, hol is helyezkedik el Lengyelország (és Magyarország) Európa térképén...

Innentől kezdve tiszta sor: a háromszor is feldarabolt ország nemessége — s egyáltalán minden valamit magára adó lengyel — hihetetlen elszántsággal és kétségbeesett energiával küzd a „virtuális Lengyelorszáért”, akárha lelki üdvéért. Álmai tárgya ennek megfelelően gazdag, virágzó, és hite szerint demokratikus lesz, épp olyan, amilyennek a magyar reformnemesség

egjobbjai a megújhodott „Magyarhont” is elgondolták. Nem kell különösebb tépzelőerő, hogy mérlegeljük: ugyanebből a már-már mitikus eltökéltségből akad a mindenkori lengyel légiók és armádiák önfeláldozása, Európa legkülönfélébb harcterein (köztük a magyar szabadságharc ütközeteiben) tanúsított halált megvető bátorsága a napóleoni háborúktól a II. világhégés borzalmas katlanáig. S bizonyára ugyanebből az érzésből származtatható a mártíromságra való lengyel hajlam, ill. a lengyelség Mickiewicz által megfogalmazott küldetésének, krisztusi missziójának mélyen vallásos tudata.

Akkor hát milyenek is a lengyelek? Erre bőséges adalékokkal szolgál Kovács István Bem Józsefről és a magyarországi lengyel légióról szóló kiváló esszéiben. Külön méltatásukra csak azért nem térek ki ezúttal, mert Bemről 1983-ban a Móra Kiadó gondozásában sikeres kismonográfiát tett közzé (Így élt Bem József címmel), a légióval foglalkozó kandidátusi disszertációja pedig nemrégiben került a könyvesboltokba. A kötet értékét tovább növeli az a tény is, hogy közli a szerző egyik legizgalmasabb írását a lengyel államiság helyreállításának 70. évfordulójáról. Az esszében szereplő József Pilsudski arcképvázlata pedig az első hiteles magyar nyelvű árnyalt portrénak tekinthető századunk lengyel történelmének e nagy formátumú, de vitatott személyiségéről.

Ennél is izgalmasabb témához nyúl a szerző a világhírű lengyel filmművészet, az ún. „lengyel filmiskola” klasszikus alkotásainak elmélyült elemzésével. A lengyel filmek sajátos atmoszférája, történelemszemlélete, rendezőinek színészvezetése — ezt eddig is tudtuk — még azon nézők számára is viszonylag könnyen érthető a konfliktushelyzetek, alapszituációk hasonlósága miatt, akik nem különösebben járatosak a lengyel történelemben vagy az irodalomban. Ám Kovács István ennél is jóval többet szeretne elérni: Wajda, Kavalierowicz, Has, Passendorfer, Munk, Kutz legjobb műveinek bemutatásával azt kívánja tudatosítani bennünk, hogy a pusztán technikai (színészvezetési, jelenetkomponálási) problémákon túl milyen jellegzetességei vannak a lengyel filmnek, s mit ér világviszonylatban. Más szóval és más, általánosabb aspektusban: mit jelent lengyelnek lenni a film nyelvén megfogalmazva, egyetemes értelemben! Van-e a tapasztalati tényeken túlmutató, a hétköznapok sivárságából kihüvelyezhető specifikuma a lengyel létnek? Egyáltalán, mit takarnak, hogyan magyarázhatók a lengyel nemzeti mítoszok és magánmitológiák? Hogyan kapcsolódik, miként szervesül egymáshoz történelem és egyén, sors és közösség, ha lengyel? Hogyan lehetséges a nemzeti hagyományok és mítoszok valóságos, lecsupaszított kapcsolatát kialakítani, helyes értékrendjét úgy megteremtteni, hogy egyetemes érvényének megőrzése mellett lehetőleg poéziséből, emelkedettségéből se veszítsen? Végül, van-e a lengyel univerzumnak valamilyen, mindenki számára „dekódolható” üzenete?

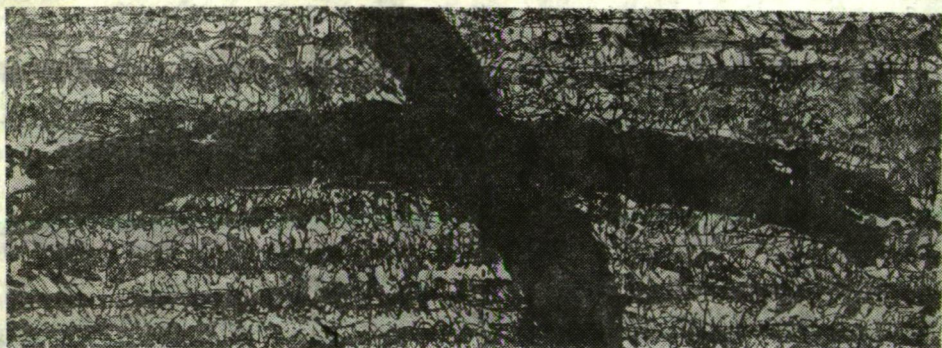
A kérdéscsokor persze szónoki, ám ismét csupán egyéni válasz adható rá. Ilyenformán: él kontinensünk kellős közepén, hatalmi törésvonalának északi, legérzékenyebb régiójában egy merően nyugati keresztény kultúrájú, hagyományaiban és politikai reflexeiben, minden idegszálalával Nyugathoz kapcsolódó, valaha szebb napokat (korszakokat) megélt európai nemzet, amely a térség népei közül először — és a legtisztább formában — tapasztalta meg a peremre szorulás negatív tendenciáit s frusztrációit, a kiszolgáltatottság gyötrelmeit, a szabadság hiányának kínjait. Ezzel mintegy megelőlegezte a töb-

biek sorsát is, hiszen több mint egy évszázaddal korábban vesztette el önrendelkezését, önnön sorsának irányíthatóságát. Ezért (de amiatt is, hogy sokáig egyetlen nagyhatalmi tényezőnek sem állt érdekében, hogy függetlenségét visszaszerezze) hamarabb is kezdte, szervezettebben és elszántabban folytatta szabadságküzdelmét. S minthogy egyértelműbb, „tisztább” elnyomó viszonyokkal (bár háromféle, de egylényegű zsarnoksággal) állt huzamosan szembe, s saját erőforrásait sokszorosan meghaladó hatalmakkal kellett állandóan szembeszegülnie, az ellenállás, a zendülés, a fegyveres küzdelem, s a földalatti önszerveződés területén kivételes, modellértékű tapasztalatokat szerzett. Ezáltal a térség többi népével — nemzetével szemben ebben a Közép-Kelet-Európában sajnos nem lebecsülendő vonatkozásban történelmi *fáziselőnyre* tett szert. Ebben a nem kívánt „versenyben” és viszonyrendszerben a lengyelség a többi közép-kelet-európai nemzet idősebb, tapasztaltabb testvére. Egyszersmind a közép-kelet-európai szabadságküzdelmek és társadalmi reformtörekvések első számú faltörő kosa. Példája — a két nemzetfejlődés nem elhanyagolható tipológiai hasonlóságaival megtévezve — ezért *különösen* fontos nekünk, magyaroknak.

És ugyanezért fontos könyv Kovács István esszékötete is, mert nem csupán anyagot szolgáltat a lengyel (tehát közép-kelet-európai) „sorskérdések” természetéről való töprengéseinkhez, hanem anyagkezelésével, a részproblémák megvilágításával, szakszerű értelmezésével, a lengyel történelem csomópontjainak megragadásával átgondolhatóságukat is lehetővé teszi: biztos fogódzókat ad kezünkbe a par excellence közép-kelet-európai lét lényegi megértéséhez. S mindezt tiszta, világos stílusban, mértéktartóan, s a jó ügyhöz méltó szerénységgel.

A kötet találó címében szereplő, remélhetőleg nemzeteink közös jövőjét (is) jelképező csillagló gyémántot kinek-kinek magának kell kikaparnia le-tűnt, szétesett, elhamvadt közép-kelet-európai világunk hamujából. Akár tíz körömmel is, ám — sugallja a szerző — most, a modernizációs folyamat újraindításának kritikus időszakában, a múlt tanulságait hasznosítva, közös erővel. (*Magvető, Gyorsuló idő, 1988.*)

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

FANTANARIU SUZANA: KILENC SOR EGY KÉZIRATBÓL